

συνεντευξή του
Michael FREDE
στη Φαίη ΖΗΚΑ

η ιδιωτικότητα στην αρχαιότητα

Φαίη Ζήκα: Συχνά ακούμε ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν την έννοια του ιδιωτικού βίου – ισχύει πράγματι αυτό;

Michael Frede: Νομίζω ότι η εποχή μας χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι η ζωή μας είναι, με την ευρεία έννοια, ιδιωτική ζωή, ότι ταυτιζόμαστε κυρίως με την ιδιωτική μας ζωή. Ενώ αν πάμε πίσω στην αρχαιότητα, και σίγουρα αν πάμε πίσω στον 5ο ή ακόμα και στον 4ο αιώνα π.Χ., οι άνδρες, τουλάχιστον, αντιλαμβάνονται τη ζωή τους κυρίως ως δημόσια ζωή· αυτό που δίνει περιεχόμενο στη ζωή τους είναι κατά κύριο λόγο το ότι παίζουν έναν ορισμένο ρόλο στην κοινωνία. Και αυτό αντιπροσωπεύει μια μεγάλη αλλαγή ως προς

το πού δίνεται η έμφαση. Υπάρχει και ένα άλλο στοιχείο που συνδέεται με το προηγούμενο, και έχει να κάνει με την ιστορία του δικαίου. Στην αρχαία ελληνική, αλλά και στη ρωμαϊκή κοινωνία, υπάρχει ο οίκος, και οτιδήποτε συμβαίνει στο εσωτερικό του το φροντίζει όποιος έχει την ευθύνη του, που συνήθως είναι ο πατέρας ή ο γηραιότερος άνδρας. Η δημόσια σφαίρα αρχίζει λοιπόν εκτός του οίκου, και το δίκαιο γεννιέται γιατί, όταν ξεσπάει μια διαμάχη ανάμεσα σε δύο οίκους, ή όταν το μέλος ενός οίκου ενεργεί ενάντια σ' έναν άλλον οίκο ή ενάντια σ' ένα μέλος ενός άλλου οίκου, πρέπει να δημιουργηθεί ένα σύστημα, ώστε οι οίκοι να μπορούν να αντιμετωπίζουν τις εκατέρωθεν προστριβές.

Διαφορετικά, η κατάσταση μακροπρόθεσμα μπορεί να αποβεί εξαιρετικά διαλυτική, και να απειλήσει την κοινωνική συνοχή. Μια άλλη πλευρά λοιπόν της διάστασης δημόσιου-ιδιωτικού, είναι η χωρική διάκριση μεταξύ των ορίων του οίκου και αυτών του δήμου: η δημόσια σφαίρα βρίσκεται εκτός του οίκου. Αυτή τη σφαίρα ρυθμίζει ο νόμος, και έτσι προκύπτει το δίκαιο ως ρυθμιστικό σύστημα. Ο νόμος, αρχικά τουλάχιστον, δεν καλύπτει τα όσα συμβαίνουν στο εσωτερικό του οίκου. Αυτά τα δύο στοιχεία λοιπόν μου φαίνεται πως έχουν σχέση με το ερώτημά σας.

Φ.Ζ.: Οι νόμοι της πολιτείας λοιπόν δεν αφορούν τις υποθέσεις εντός του οίκου: 'τα εν

οίκω μη εν δήμε'. Φαίνεται ότι ο οίκος έχει μάλλον τους δικούς του εσωτερικούς κανόνες, και συνιστά τη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής.

Μ.Φ.: Σωστά. Έτσι, για μια μεγάλη περίοδο, αν ο πατέρας δείρει τη γυναικα του ή τα παιδιά του, ή αν σκοτώσει έναν δούλο, αυτό δεν ενδι-αφέρει τον δήμο. Όμως, ήδη στην αρχαιότητα, αρχίζουμε να έχουμε νομοθεσία για τέτοια θέματα: για παράδειγμα, αρχίζει να απασχολεί το ελληνικό δίκαιο ο φόνος ενός δούλου. Και στη ρωμαϊκή εποχή, αν πιστεύεις ότι ο γιος σου συμπεριφέρεται προσβλητικά, μπορείς να τον σκοτώσεις, στο βαθμό που κάτι τέτοιο δεν θεωρείται υβριστικό. Ή αν ο γιος χτυπήσει τον πατέρα, κάτι που γενικά δεν πρέπει να κάνει γιατί θεωρείται κατ' αρχήν απαράδεκτο- αν όμως αυτό γίνει εντός του οίκου είναι δυνατός αυτό να γίνει ανεκτό, παρόλο που το κοινό αί-σθημα είναι ότι δεν πρέπει να χτυπάει κανείς τον πατέρα του.

Φ.Ζ.: Υπάρχει ένα απόσπασμα στο *Μετά τα Φυσικά του Αριστοτέλη* που αναφέρεται στην ενότια του οίκου. Σ' αυτό ο δούλος θεωρού-νται πιο ελεύθεροι, ενώ όσο πιο κοντά βρίσκεται κάποιος στο να είναι επικεφαλής του οίκου τόσο πιο περιορισμένος είναι, γιατί έχει περισσότε-ρα καθήκοντα ή 'αξιώματα'. Φαίνεται λοιπόν ότι υπάρχει κάποια ιεράρχηση καθκόντων εντός του οίκου, που υπαγορεύει ότι δεν μπορείς να χτυπάς τον πατέρα σου, ακόμα και αν ο νόμος δεν ρυθμίζει τα του οίκου.

Μ.Φ.: Νομίζω ότι αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίον έχουμε πραγματείες που τιλο-φορούνται 'οικονομικές'. Αυτή είναι προφανώς και η καταγωγή του σύγχρονου όρου 'οικονο-μικά'. Ας πάρουμε για παράδειγμα τον Πρωτα-γόρα του Πλάτωνα. Εκεί ο Σωκράτης ρωτάει τον Πρωταγόρα τι διδάσκει τους ανθρώπους. Ο Πρωταγόρας λέει ότι τους κάνει καλύτερους πολίτες. Τι κάνει όμως τους ανθρώπους καλούς πολίτες, σε τι συνίσταται αυτό; Ο Πρωταγόρας απαντά ότι το να είναι κάποιος καλός πολίτης σημαίνει να χειρίζεται καλά τις υποθέσεις του οίκου του, αν και αυτό που κυρίως επιζητεί εί-ναι το να είναι καλός-ή αποτελεσματικός- στα λόγια και στα έργα, στις δημόσιες υποθέσεις. Δίνεται μια προτεραιότητα στις δημόσιες υπο-θέσεις. Αλλά η προσδοκία του είναι ότι αυτό μπορεί κάποιος να το κάνει καλά, μπορεί δη-λαδή να έχει μια σωστή δημόσια ζωή, μόνον αν χειρίζεται καλά τις υποθέσεις του οίκου του, γιατί, με μια έννοια, ο οίκος είναι η βάση της κοινωνίας.

Φ.Ζ.: Υπάρχει, δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο μια προτεραιότητα του οίκου έναντι της πολιτείας;

Μ.Φ.: Περισσότερο ως μέσον επίτευξης της καλής διαχείρισης ή της πλήρους ανά-πτυξης της πολιτείας, και μ' αυτό τον τρόπο της ευημερίας του οίκου.

Φ.Ζ.: Θα μπορούσαμε δηλαδή να πούμε ότι δεν πρόκειται για θεωρητική προτεραιότη-τα αλλά για πρακτική προτεραιότητα. Και σε τι συνίσταται η διαχείριση του οίκου;

Μ.Φ.: Πρώτα απ' όλα, η διαχείριση του οίκου έχει να κάνει με το ότι πρέπει, για πα-

ράδειγμα, να εξασφαλίσεις τη δυνατότητα να πας στον πόλεμο για αρκετούς μήνες, χωρίς να καταρρεύσει ο οίκος. Πρέπει να έχεις -και αυτό εξαρτάται από τον κάθε οίκο- όπλα, αλο-γα και τα λοιπά- αυτό απαιτεί τέτοια διαχείριση του οίκου που να σου επιτρέπει να διαθέτεις αυτό τον εξοπλισμό. Αν έχεις ιδιαίτερα πλούσιο οίκο, αυτό μπορεί να σημαίνει ότι πρέπει να αναλάβεις τον εξοπλισμό των πλοίων. Ισχύει επίσης ότι το κράτος στηρίζεται σε σένα για τη σωστή ανατροφή των παιδιών σου. Δεν την αναλαμβάνεις εσύ ο ίδιος, αλλά μπορείς να έχεις έναν δούλο που να φροντίζει τα παιδιά, ή να ενδιαφέρεσαι να εκπαιδευτούν με κάποια πειθαρχία. Αλλά εκεί που εστιάζεις την προσοχή σου είναι η δημόσια ζωή, και η διαχείριση του οίκου θεωρείται σε μεγάλο βαθμό επικουρική διαδικασία. Και όταν το κράτος ενδιαφέρεται για το τι συμβαίνει στον οίκο σου, αυτό το ενδιαφέ-ρον έχει να κάνει με το γεγονός ότι αν ο οίκος σου βρίσκεται σε μεγάλη σταξία, επηρεάζονται οι καλές υπηρεσίες που προσφέρει στον δήμο. Έτσι, αν για παράδειγμα συμπεριφέρεσαι απεί-θαρχα ή βάρβαρα στο ίδιο σου το σπίτι, τότε πολύ πιθανόν θα συμπεριφερθείς απειθαρχα ή βάρβαρα και έξω από αυτό, κάτι που δεν είναι ανεκτό σε μια καλή κοινωνία. Υπάρχει και κάτι άλλο, νομίζω, που στην πραγματικότητα εμείς σήμερα στερούμαστε. Η έννοια που έχουμε σήμερα για την ιδιότητα του πολίτη είναι μια έννοια μάλλον ισχνή- ενώ στην αρχαιότητα υπάρχουν κράτη, τον 5ο ή και τον 4ο αιώνα, ίσως με 3.000 μόνον ενήλικες άνδρες πολίτες, οι οποίοι όμως πρέπει να υπερασπιστούν τα εδάφη τους και να πολιτευτούν σοφά ώστε να διασφαλιστεί η ανεξαρτησία τους, γιατί μόνον έτσι μπορούν να διατηρήσουν τον τρόπο ζωής τους. Αυτό κάτι σημαίνει για τους ανθρώπους. Αν λοιπόν δεν μπορεί κάποιος να συνεργάζεται και να αντιμετωπίζει με τον άλλον με τον ελάχιστο σεβασμό που απαιτεί αυτή η συνεργασία, τότε η αναγκαία ενότητα της κοινωνίας απειλείται... Γι' αυτό είναι πάντα έντονη η ανησυχία μήπως υπάρξει στάσις. Αν υπάρξει στάσις, αυτή θα υπονομεύσει το κράτος. Και ένας λόγος που υπάρχει στάσις είναι ότι οι άνθρωποι δεν είναι αρκετά πειθαρχημένοι. Γι' αυτό και η έμφαση στην ομόνοια.

Φ.Ζ.: Όμως τόσο η στάσις όσο και η ομό-νοια είναι έννοιες που αφορούν το δημόσιο. Η δική μου προσπάθεια εδώ είναι να εξετάσω περισσότερο την έννοια του ιδιωτικού. Για παράδειγμα, μια από τις δυσκολίες με την ετυ-μολογία της νεοελληνικής λέξης ιδιωτικότητα, είναι ότι η λέξη ιδιώτης στα αρχαία ελληνικά είχε αρνητική χροιά έναντι της λέξης πολίτης. Ιδιώτης ήταν κάποιος που δεν κατείχε κανένα αξίωμα, και έτσι, καταλάμβανε δευτερεύουσα θέση στο κράτος. Υπάρχει και η σύνδεση με την αγγλική λέξη 'idiot' που στα ελληνικά σημαίνει ηλίθιος! Αυτό οδηγεί σε κάτι, που ίσως αποτελεί νεοελληνική παρανόηση, ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν θεωρούσαν την ιδιωτικότητα θετική αξία, αφού ο όρος 'ιδιώτης' αντιστοιχούσε σε ένα είδος αρνητικής λειτουργίας, δηλαδή μη-συμ-μετοχής στα κοινά. Ο αντίστοιχος νεοελληνικός

όρος για το 'ιδιωτικό' δεν είναι το 'οικείο', που ίσως θα παρέπεμπε σε κάτι πιο θετικό... Νομί-ζω λοιπόν πως αυτό που λέμε εδώ, είναι ότι στην αρχαία Ελλάδα το ιδιωτικό είναι περισ-σότερο ο 'οίκος' που φαίνεται να αποτελεί ένα είδος προτύπου ή προϋπόθεσης για την καλή διαχείριση της πολιτείας. Ίσχυε πράγματι αυτό στην αρχαιότητα για το πολιτικό σύστημα; Ήταν αναγκαία προϋπόθεση η καλή ιδιωτική σφαίρα για την ύπαρξη της καλής πολιτείας; Ή ίσχυε το αντίθετο;

Μ.Φ.: Υπάρχουν τρία πράγματα: το άτομο, ο οίκος και η πόλη. Αν εξετάσουμε τι λέει ο Πλάτων στην *Πολιτεία* και σε πολλά άλλα έργα, θα δούμε πως αν ένα άτομο δεν μπορεί να ορίσει τον εαυτό του ή να διατηρήσει κάποια αυτοπειθαρχία, τότε θα υπάρξει στάσις ο' αυτό το ίδιο το άτομο. Έτσι λοιπόν, ένα τέτοιο άτομο -το παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Πλάτων στην *Πολιτεία* είναι ο τύραννος- δεν πρόκειται να έχει φίλους, γιατί δεν τα έχει καλά με κανέ-ναν αφού δεν τα έχει καλά με τον εαυτό του. Δεν σχολιάζεται απλώς κάποιος επειδή χειρίζεται τα του οίκου του με τρόπο που δείχνει πως δεν έχει τα προσόντα να αναλάβει κάποιο σημαντικό αξίωμα, τα σχόλια επεκτείνονται σ' αυτό το ίδιο το άτομο. Κάποιος που δεν τα έχει καλά με τον εαυτό του, που δεν ορίζει τον εαυτό του, δεν μπορεί να διαχειριστεί τον οίκο του και να τα έχει καλά με τα άλλα μέλη του οίκου του, και έτσι δεν έχει καθόλου τα προσόντα ώστε να συμμετέχει στη διεύθυνση των υποθέσεων της πόλης. Τώρα, αυτό που βλέπω κατά κάποιο τρόπο, είναι πως όταν εμείς ενδιαφερόμαστε για την ιδιωτικότητα, την αντιμετωπίζουμε υποθέτω σε μεγάλο βαθμό υπό το πρίσμα του ότι θεωρούμε τον εαυτό μας άτομο που έχει δικαίωμα σε μια σφαίρα την οποία δεν θέλουμε να περιορίζουν οι άλλοι άνθρωποι -και σίγουρα όχι το κράτος- και στην οποία δεν θέλουμε να εισβάλλουν οι άλλοι, πόσο μάλλον να ρυθμίζεται δια νόμου. Και νομίζω πως αυτό το είδος ανησυχίας για την παραβίαση της ιδιωτικότητας απουσιάζει από την αρχαιό-τητα. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως ορισμένες πλευρές του τρόπου με τον οποίο σκέπτονται οι Αρχαίοι δεν σχετίζονται με τον τρόπο που εμείς σκεπτόμαστε το ιδιωτικό και την ιδιωτικότητα, αν και δεν εστιάζουν σ' αυτό που υποθέτω πως ενδιαφέρει τους περισσότερους από εμάς όταν σκεπτόμαστε την ιδιωτικότητα. Αλλά νομίζω και πάλι, πως αυτό έχει πολύ να κάνει με το σημείο που έθεσα από την αρχή - συγκεκριμένα ότι η ιδιωτική ζωή έχει γίνει τόσο σημαντική για εμάς γιατί έχουμε χάσει την αίσθηση ότι η πραγματική ζωή είναι η δημόσια ζωή, αυτό δηλαδή που κά-νουμε στην κοινωνία, αυτό που κάνουμε στον δημόσιο βίο.

Φ.Ζ.: Μπορούμε να εξετάσουμε τα αίτια αυτής της κατάστασης; Είναι απλώς ότι τα κράτη είναι πολύ μεγαλύτερα, κι έτσι πράγματι τα άτομα δεν μπορούν να ταυτιστούν με έναν τόσο μεγάλο οργανισμό - σε αντίθεση με ένα μόρφωμα έστω και 3.000 πολιτών; Γιατί αν ζεις σε ένα νησί, για παράδειγμα, ο καθένας γνωρίζει τι κάνει ο άλλος, ενώ αν ζεις σε ένα

μεγάλο κράτος, κανείς δεν γνωρίζει. Υπάρχει η έννοια ότι πας στην πόλη για να καθείς μέσα στο πλήθος. Ή είναι ότι το κοινωνικό πλαίσιο είναι πολύ ευρύτερο, κι έτσι το άτομο δεν μπορεί να δεσμευτεί, δεν μπορεί να συνδεθεί με το δημόσιο;

Μ.Φ.: Είμαι σίγουρος ότι η κατάσταση έχει να κάνει με τα παραπάνω κατά κάποιον τρόπο. Αλλά πρέπει να θυμόμαστε ότι η Αθήνα, για πα-ράδειγμα, ήταν μεγάλη πόλη. Υποθέτω ότι στις καλύτερες μέρες της θα είχε περίπου 40.000 άνδρες πολίτες κατάλληλους να αναλάβουν αξιώματα. Και αυτό σήμαινε -αν υπολογίσουμε και τους δούλους κτλ.- ίσως έναν πληθυσμό περίπου 250.000 ανθρώπων, αρκετά μεγάλο δηλαδή. Και παρόλα αυτά, σε μια κοινότητα τέτοιου μεγέθους, οι άνθρωποι εξακολουθού-σαν να έχουν την αίσθηση ότι γνωρίζουν τους συμπολίτες τους, ότι μοιράζονται μαζί τους μια κοινή ζωή, γιατί πήγαιναν στην Αγορά, και στις συνελεύσεις εύκολα έπαιρναν μέρος περίπου 6.000 ανθρώπων. Το άλλο σημείο που θέλω να θέσω έχει σχέση με αυτό που είπατε για τα σύγχρονα κράτη, ότι είναι τόσο μεγάλα που οι άνθρωποι είναι αποξενωμένοι από τη δημό-σια ζωή γιατί δεν μπορούν να συμμετάσχουν σ' αυτήν.

Φ.Ζ.: Ή συμμετέχουν δι' αντιπροσώπων, κάτι που τους απομακρύνει από τα κέντρα λή-ψης αποφάσεων και τη δημόσια σφαίρα.

Μ.Φ.: Σωστά. Στην Ελβετία, π.χ., πολλά κα-

ντόνια έχουν θεσπίσει την άμεση συμμετοχή, και ο καθένας μπορεί να πάει στην πρωτεύουσα και να σηκώσει το χέρι του για να ψηφίσει. Αλλά αυτό που έχουμε στην αρχαία Ελλάδα, ακόμα και στη ρωμαϊκή εποχή, όταν τα ελληνικά κράτη είχαν χάσει την πολιτική τους ανεξαρτησία, είναι ότι οι ελληνικές πολιτικές κοινότητες προσπά-θησαν να διατηρήσουν ένα βαθμό αυτονομίας, που τους επέτρεπε να ρυθμίζουν αμοιβαία τις δικές τους υποθέσεις. Και αυτό εξακολουθούσε να τους δίνει μια αίσθηση κοινότητας και επέ-τρεπε μια δημόσια ζωή, αν και περιορισμένου είδους. Γιατί οι πιο σημαντικές αποφάσεις παίρνονταν στην απομακρυσμένη πρωτεύ-ουσα. Μ' αυτό τον τρόπο, η δημόσια ζωή στις επαρχίες έχασε μεγάλο μέρος της σημασίας της και της γοητείας της.

Φ.Ζ.: Υποθέτω ότι αυτή είναι η κατάσταση και στην εποχή μας; Οι άνθρωποι προτιμούν το ιδιωτικό έναντι του δημόσιου, γιατί η επίδραση τους πάνω στο δημόσιο είναι τόσο απόμακρη ή τόσο μικρή που δεν αξίζει καν να δοκιμάσουν;

Μ.Φ.: Ακριβώς. Για να επιστρέψω σε κάτι που είπατε νωρίτερα. Κάτι που μπορούμε να δούμε, αν εξετάσουμε τον σχηματισμό των με-γάλων σύγχρονων συγκεντρωτικών εθνικών κρατών -ας πούμε της Ισπανίας, της Γαλλίας, της Αγγλίας. Αυτό το είδος συγκεντρωσης σημαίνει πως οι άνθρωποι που αποφεύγουν είναι άνθρωποι που διαμορφώνουν έτσι τα πράγματα ώστε η πλειοψηφία του κόσμου να μην έχει λόγο για τα όσα συμβαίνουν. Αυτά που συμβαίνουν λοιπόν στην πλειοψηφία αποφα-σίζονται από μια μικρή ομάδα ανθρώπων στο κέντρο.

Φ.Ζ.: Η επεκτατική πολιτική, λοιπόν, φαίνεται να λειτουργεί αντίθετα στο να είναι το δημόσιο πιο σημαντικό από το ιδιωτικό...

Μ.Φ.: Ακριβώς. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνο-νται ότι πρέπει να φροντίσουν οι ίδιοι τον εαυτό τους, αφού δεν μπορούν να βασιστούν στο ότι οι έχοντες την εξουσία θα ενδιαφερθούν για τα προσωπικά τους συμφέροντα, αλλά αισθάνονται και περιθωριοποιημένοι ή και αποκλεισμένοι από τη δημόσια ζωή.

Φ.Ζ.: Ζούμε σε ένα σύγχρονο κόσμο όπου, για τον αυτοπροσδιορισμό μας, το ιδιω-τικό μπορεί να θεωρηθεί πιο σημαντικό από το δημόσιο. Ως φιλόσοφος της αρχαιότητας, όπου το δημόσιο ήταν πιο σημαντικό για τον αυτο-προσδιορισμό των ανθρώπων από το ιδιωτικό, τι θέση θα έπαιρνες σ' αυτό το ζήτημα;

Μ.Φ.: Νομίζω ότι η ζωή μας πάσχει σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι έχουμε χά-σει την αίσθηση του κοινού βίου. Νομίζω ότι η δημοκρατία στην πραγματικότητα δεν λειτουργεί χωρίς αυτή την αίσθηση. Η πολιτική, με τον τρόπο που την κατανοώ, γίνεται φάρσα.

Φ.Ζ.: Εννοείς χωρίς την υπεροχή του δημόσιου;

Μ.Φ.: Δεν μιλώ για την υπεροχή του δημό-σιου, μιλώ βασικά για την ανυπαρξία του πραγ-ματικού δημόσιου, που έχει γίνει τόσο ισχνό.

Φ.Ζ.: Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον, γιατί τα περισσότερα κείμενα περί ιδιωτικότητας που δημοσιεύονται εδώ αντιδρούν, κατά κάποιο

τρόπο, στο πόσο ισχνό έχει γίνει το ιδιωτικό -όχι το δημόσιο- λόγω της διείσδυσης του δημόσιου στο ιδιωτικό, με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τα προγράμματα ριάλιτι κτλ. Αυτή η διείσδυση θεωρείται σήμερα απειλή για το ιδιωτικό. Αλλά, φυσικά, δεν πρόκειται για το δημόσιο για το οποίο μιλάς, για τη συμμετοχή δηλαδή του ατόμου στα κοινά και γι' αυτήν την αίσθηση αυτο-διαμόρφωσης του ατόμου μέσω του κοι-νού βίου. Τώρα το δημόσιο έχει γίνει απειλητικό για το άτομο, και το άτομο ίσως έχει ανάγκη να φροντίζει όλο και περισσότερο την ιδιωτική του σφαίρα, που γίνεται όλο και πιο ισχνή καθώς το δημόσιο εισβάλλει σ' αυτήν. Ο σκοπός της δημοσίευσης των κειμένων που ακολουθούν στο αφιέρωμα είναι, κατά κάποιο τρόπο, μια προσπάθεια ανάδειξης του ιδιωτικού. Ενώ αντίθετα αυτό που φαίνεται να επισημαίνει εδώ είναι ότι το δημόσιο είναι πολύ ισχνό, ότι αυτό είναι που χρειάζεται 'διόγκωση', αν μπορώ να χρησιμοποιήσω αυτή την έκφραση.

Μ.Φ.: Αυτό που νομίζω ότι συμβαίνει όταν οι άνθρωποι σκέπτονται πως κατά κάποιο τρό-πο απειλείται η ιδιωτικότητά τους, έχει να κάνει με το γεγονός ότι δεν υπάρχει γνήσιο δημόσιο, γιατί αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως δημόσιο είναι τα ιδιωτικά συμφέροντα που χειραγω-γούν την κατάσταση με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μπορούμε ούτε την αλήθεια να μάθουμε διαβάζοντας την εφημερίδα, αφού απλώς ενη-μερωνόμαστε για όσα ορισμένοι θεωρούν πως αρμόζει να μας πουν. Έτσι το βλέπω. Οι δια-φημίσεις, για παράδειγμα, είναι τόσο φορτικές. Νομίζω ότι πολλά από όσα συμβαίνουν είναι ένα είδος πλύσης εγκεφάλου. Εγώ όμως δεν εννοώ αυτό όταν μιλάω για δημόσιο συμφέρον. Θεωρώ ότι, πολιτικά, πρόκειται για ομάδες συμ-φερόντων που χειραγωγούν τα πράγματα ώστε να τα εξαναγκάσουν να πάνε προς μια ορισμένη κατεύθυνση. Δεν κατανοώ το δημόσιο μ' αυτό τον τρόπο.

Φ.Ζ.: Δηλαδή, σ' ενδιαφέρει περισσότερο ένα είδος κοινού βίου;

Μ.Φ.: Ακριβώς. Κατανοώ τη δημόσια σφαίρα μ' έναν ορισμένο τρόπο. Έτσι όταν οι άνθρωποι σκέφτονται: «Α, το δημόσιο γίνεται φορτικό και απειλεί το ιδιωτικό», αυτό μπορώ να το καταλάβω, αλλά ταυτόχρονα κατανοώ ότι αυτό συμβαίνει γιατί μας λείπει το πραγματικό δημόσιο.